

NADGROBNI SPOMENIK ROBOVSKE OBITELJI IZ DONJIH ČEHA KOD ZAGREBA

BRANKA MIGOTTI
Odsjek za arheologiju HAZU
Ante Kovačića 5
HR 10000 Zagreb
branka.migotti@zg.t-com.hr

UDK: 904:726.8](497.5 Donji Čehi)"652"
726.8(497.5 Donji Čehi)"01"
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper
Primljeno / Received: 2008-03-11

Obrađuje se nadgrobna stela obitelji Valenta, roba Cezernija Avita, nađena slučajno 1989. u selu Donjim Čehima u južnom predgrađu Zagreba, na području rimske Andautonije u krajnjem jugozapadnom dijelu provincije Gornje Panonije. Stajala je nad (nepoznatim) grobom u okviru groblja pod tumulima, koje je najvjerojatnije pripadalo selu (*vicus*) na širem prostoru sjeverno od ceste *Emona – Siscia*. O tome se spomeniku već pisalo, ali uvijek na razini osnovnih podataka. Stoga je on ostao nedovoljno iskorišten izvor za poznavanje ropstva kao društvene pojave i robovske privrede na području Norika i Panonije. Budući da robovski grobni spomenici, a osobito oni obiteljski, u zapadnim provincijama nisu česti, stela o kojoj se u ovome prilogu raspravlja važna je kao arheološki izvor višestrukih mogućnosti: natpisa, ikonografije i okvirnih podataka o kontekstu nalaza. S obzirom na to da je u prethodnim objavama spomenik opisan i datiran u sredinu 2. stoljeća, u ovome prilogu naglasak je stavljen na prozopografiju i društveni položaj njegovih vlasnika, koji se dadu iščitati iz odjeće i atributa prikazanih likova, te iz epitafa.

Veoma je vjerojatno da je vlasnik obitelji roba Valensa bio onaj isti koji je posvetio natpis Marsu Latobiju (*Mars Latobius*) u St. Paulu u južnoj Austriji, na sjevernom području keltskog plemena Latobika (*Latobici*), čiji je matični prostor bio na krajnjem jugozapadnome dijelu Panonije, na granici s Norikom. Cezernije Avit, po svemu sudeći, bio je oslobođenik italsko-noričke obitelji Cezernija koja je svoje trgovačke ispostave imala u Akvileji i Emoni, odakle je rasprostrla mrežu trgovačkog poduzetništva širom Panonije. S obzirom na imovinske mogućnosti koje se mogu pretpostaviti na temelju kvalitetnog i razmjerno skupog grobnog spomenika, kao i na temelju biča u Valensovim rukama, vjerojatno je da je on za svog vlasnika obavljao trgovački posao povezan s putovanjima. Nema sumnje da mu je upravo takav posao priskrbio i imetak i obiteljsku i osobnu samosvijest što se odražava u epitafu i na prikazu obitelji. Valens je naime predočen u odjeći rimskog građanina, a ženski članovi njegove obitelji u domaćoj nošnji s pojedinostima koje naznačuju pripadnost rimskome društvu. Stela je načinjena od kamena iz okolice Zagreba, najvjerojatnije u klesarskoj radionici u Andautoniji.

KLJUČNE RIJEČI: *Panonija, Norik, robovi, Caesernii, stela, tumuli, Donji Čehi*

I. UVOD

Procjene o udjelu robova u ukupnom stanovništvu Rimskog Carstva kreću se od 10% do 40%. Uzmemo li vrijednost od oko 16-20% kao najvjerojatniju, u 2. stoljeću bilo je desetak milijuna robova.¹ Njihov zakonom propisani društveni položaj podrazumijevao je uskraćenost bilo kakvih građanskih prava. S druge strane, stvarni položaj robova bio je takav da vjerojatno nije pretjerano ustvrditi kako su oni bili najintrigantnija društvena skupina rimske statusne ljestvice. Naime, načelna građanska obespravljenost robova u svakodnevicu se ostvarivala različito: od

¹ W. SCHEIDEL, 1997, 158; W. V. HARRIS, 1999, 64; R. BRATOŽ, 2007, 351.

najtežeg zlostavljanja u ponižavajućim uvjetima, preko samostalnog vođenja vlasnikovih poslova i stjecanja imetka dostatnog i za otkup iz ropstva, do ostvarivanja rodbinske prisnosti s obitelji gospodara.² Drugim riječima, stvarni položaj rimskog roba primjer je jednog od većih proturječja rimskog prava, utoliko što je sužanj mogao u svakom pogledu nadići položaj slobodnog čovjeka pa i rimskog građanina. Pisani i epigrafički izvori o rimskome ropstvu razmjerno su obilni,³ premda nejednoliko raspoređeni s obzirom na učestalost u pojedinim dijelovima Carstva i na različite podskupine robova. Izvori znatno bolje osvjetljavaju ropstvo u Italiji negoli u zapadnim provincijama, čak toliko da se nameće pitanje je li ta razlika odraz stvarnog stanja ili takozvane epigrafičke kulture i/ili navike kao posljedice vlastitog viđenja svog društvenog položaja. Ipak, prevladava mišljenje da je manji broj robovskih natpisa u provincijama odraz ukupno manjeg broja robova.⁴ S druge strane, u ukupnoj građi, uključujući i onu iz Panonije, natpisi carskih i državnih robova prevladavaju nad drugima, a najslabije su zastupljeni oni obiteljski.⁵ Postoje za to razlozi, o kojima će biti riječi dalje u tekstu.

Nadgrobna stela koja se ovdje razmatra idealan je izvor arheoloških podataka jer u sebi združuje sliku, riječ i barem približne podatke o okolnostima nalaza. Izabrala sam ju iz dvaju razloga. Prvo, zato što se o njoj dosad u više navrata pisalo, ali uglavnom na razini osnovnih podataka, te je ostala nedovoljno iskorišten arheološki "kapital". Drugo, stoga što se akademik Nenad Cambi, kojemu ovaj prilog posvećujem s najvećim poštovanjem i zahvalnošću, na taj spomenik i sâm u nekoliko navrata osvrnuo u sklopu razmatranja o portretistici. S obzirom na to da je stela u dosadašnjoj literaturi opisana i datirana, a da je prostor za ovu raspravu ograničen, usredotočit ću se na prozopografiju i društveni položaj njenih vlasnika, temeljen na natpisu i na ikonografiji prikazanih likova.

2. OKOLNOSTI NALAZA I OPIS STELE (sl. 1-2)

Spomenik je zatečen 1989. prilikom radova na polaganju plinovoda u Donjim Čehima, naselju u južnom predgrađu Zagreba, a izložen je u lapidariju Arheološkog muzeja u Zagrebu.⁶ Načinjen je od laporastog vapnenca iz kamenoloma na Medvednici iznad Zagreba, a sačuvana veličina je 186 x 81 x 22 cm; nedostaje gornji dio središnjeg akroterija i donja ploha s usadnikom, od koje je sačuvan neznatan središnji dio uz obrub natpisnog polja; ostatak je nadograđen u pretpostavljenoj veličini a spomenik usađen u podnožje zatečeno prilikom otkrića. Tipološki, stela je arhitektonska. U središnjoj edikuli omeđenoj glatkim stupovima s korintskim kapitelima, reljefni je prikaz četveročlane obitelji: desno otac Valent, lijevo od njega majka Melanija i dvadesetogodišnja kći Valentina (redoslijed nije siguran), a sprijeda dvogodišnji sin Donik, obgrljen desnom rukom majke ili sestre. Portretno polje omeđeno je s donje i gornje strane ukrasnim trakama, a poviše njega zabatni je završetak s likom meduze u trokutnom polju; uz kose strane zabata priljubljen je po jedan lav sa šapom položenom na ovnujsku glavu. Natpisno

² S. DIXON, 1992, 53-55; M. SANADER, 1995, 98; R. BRATOŽ, 2007, 353-369.

³ Treba ipak primijetiti da se obilje epigrafičkih izvora ne odnosi isključivo na robove u užem smislu nego i na oslobođenike. Te se dvije skupine često razmatraju kao cjelina, što zamagljuje pravu sliku o broju robovskih natpisa. Usp. A. MÓCSY, 1956; ISTI 1959, 100, passim; I. KAJANTO, 1965, 133-134; R. P. SALLER, B. D. SHAW, 1984, 131; R. MATIJAŠIĆ, 2002, 69-74.

⁴ R. P. SALLER, B. D. SHAW, 1984, 139; H. PFLUG, 1989, 138; V. HOPE, 2001, 78; R. BRATOŽ, 2007, 353.

⁵ R. MATIJAŠIĆ, 2002, 70; R. BRATOŽ, 2007, 366. Poznavanje robovskih obitelji na temelju natpisa nije bitno uznapredovalo otkako je A. MÓCSY (1956, 230) primijetio da takvu građu treba očekivati (i) u Panoniji.

⁶ Z. GREGL, 1990, 251; ISTI, 1991, 29; ISTI, 1992, 78; ISTI, 1996, 9-11; A. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, 1994, 106-107.

Sl. 1. Stela obitelji Valenta, roba Cezernija Avita, Arheološki muzej u Zagrebu (snimak: Igor Krajcar).

Fig. 1. Funerary stele of the Valens family, slaves of Caesernius Avitus, Archaeological museum in Zagreb (photo by Igor Krajcar).

Sl. 2. Detalj spomenika – portretno polje (snimak: Igor Krajcar).

Fig. 2. Detail of the monument – portrait field (photo by Igor Krajcar).

polje omeđeno je dvama korintskim pilastrima, a njegov donji rub djelomice sačuvanom ukrasnom trakom. Natpis glasi: *D(is) M(anibus) / Valens et / Melania / Caeserni Aviti / ⁵ servi sibi et / Valentinae an(norum) XX / et Donico an(norum) II / filiis rarissim[is]*. U natpisu stoji da su Valent i Melanija, robovi Cezernija Avita, podigli nadgrobní spomenik sebi i svojoj djeci – dvadesetogodišnjoj Valentini i dvogodišnjem Doniku, izražavajući im roditeljsku odanost izrazom *najrjeđa djeca* (djeca kakve je malo). Stela je datirana u sredinu 2. stoljeća na temelju elemenata nošnje, odnosno Valentove frizure.⁷

3. IKONOGRAFIJA, PROZOPOGRAFIJA I DRUŠTVENI POLOŽAJ ROBA VALENTA I NJEGOVE OBITELJI

U ovom razmatranju nastojat ću pokazati da se u svim sastavnicama podnaslova mogu iščitati različiti vidovi samosvijesti vlasnika spomenika. *Robovska obitelj* svojevrsna je prirodna zajednica bez pravne utemeljenosti, jer robovi nisu imali pravo sklapati zakonski brak (*matrimonium*). Njihova "bračna" zajednica, *contubernium*, imala je vanjske odlike braka u kojemu su se rađala djeca, ali ne i emocionalnu sigurnost svojstvenu obitelji. Naime, vlasnik je u svakome trenutku mogao prodati bilo kojega člana kontubernija ili pak razdvojiti djecu od

⁷ Z. GREGL, 1990, 252; N. CAMBI, 2000, 61, T. 120.

roditelja. Budući da su i pisani i arheološki izvori o obiteljskom životu robova posve oskudni, proturječne su i pretpostavke o udjelu takvih zajednica u njihovu životu. O njihovoj važnosti posredno govori općenito prihvaćena procjena da je prirodni prirast bio najvažniji izvor novih robova.⁸ Jedno je, međutim, sigurno: obiteljska zajednica nije bila ni temeljni a ni najčešći oblik zajedničkog života robova, za razliku od rimskih građana. Usprkos tome, statistička istraživanja epigrafičke građe otkrivaju da je gubitak djece bio podjednako bolan i na sličan način spomenički obilježavan među robovima, slobodnjacima i građanima.⁹ Međutim, u svjetlu podatka da je vlasnik bio dužan sahraniti roba,¹⁰ spomenici koje su robovske obitelji podigle same sebi ne govore samo o njihovim imovinskim mogućnostima nego i o obiteljskoj samosvijesti.

Robovska imena historiografiji su uglavnom bila nevažna, pa su i spoznaje o robovskoj onomastici necjelovite, a u pojedinim elementima i proturječne. Djelomice je to posljedica i nedostatka čvrstih pravila u nadijevanju imena robovima; mogućnosti se kreću od zadržavanja postojećeg imena, preko nazivanja prema vlasniku ili roditeljima, do prizivanja osobina svojstvenih robovskom položaju ili pak podrijetlu. Na tim osnovama zaokružen je svojevrsni korpus "robovskih" imena.¹¹ Među njima, međutim, nema ni jednoga od navedenih u epitafu Valentove stele. Štoviše, njihov je sastav neuobičajen: dok Valent (*Valens*) i Valentina spadaju među najrasprostranjenija rimska imena, Melanija (*Melania*) i Donik (*Donicus*) u skupini su onih najrjeđih. Uočava se da je Valentina nazvana prema ocu Valentu, dakle prema onomastičkom pravilu važećem inače za rimske građane.¹² Donik je ime zabilježeno tek dva puta, u Rimu i u Dalmaciji (osoba podrijetlom iz Celeje!), a poznata je i jedna Donika iz Galije.¹³ Podjednako je rijetko i ime Melanija. Premda po podrijetlu grčko, ono se nigdje ne spominje kao "robovsko".¹⁴ Ni jedna osoba imenom *Melania* nije poznata u zapadnim provincijama prije kasnoantičkog razdoblja; zabilježena je jedino inačica *Melanio*, i to rijetko.¹⁵ U 4. stoljeću poznate su u Rimu dvije Melanije, kršćanske aristokratkinje iz iste obitelji, te moguće još jedna osoba, isto iz Rima.¹⁶ Ako je uopće dopušteno nagađati o podrijetlu rimskih stanovnika prema njihovim imenima, za gornje su osobe takve mogućnosti zanemarive. Njihov je vlasnik, kao što ćemo vidjeti, nekada bio podrijetlom noričko-panonski rob obitelji Cezernijâ. Podrijetlo manje uobičajenih imena Melanije i Donika ostaje nejasno; ono prvo vjerojatno je italsko, a drugo moguće keltsko, poput Avita.¹⁷ Usprkos tome što mu u epitafu nije naveden *praenomen*, vlasnik Valentove obitelji gotovo je sigurno *L(ucius) Caesernius Avitus*, onaj isti koji je podigao spomenik Marsu Latobiju (*Mars Latobius*) u St. Paulu u južnoj Austriji, na području gdje je obitavala sjevernija grana keltskog, odnosno panonsko-noričkog plemena Latobika. Budući da je to jedini Cezernije zabilježen u Noriku, J. Šašel pretpostavio je da je Avit onamo bio dospio s izvornog latobičkog područja uz

⁸ H. THYLANDER, 1952, 137; A. MÓCSY, 1959, 204, Nr. 66; S. DIXON, 1992, 53-55; W. SCHEIDEL, 1997, 160-169; W. V. HARRIS, 1999, 65-69; M. KING, 2000, 122; V. HOPE, 2001, 62;

⁹ R. P. SALLER, B. D. SHAW, 1984, 130; M. KING, 2000, 121-122.

¹⁰ M. HORVAT, 1974, 45.

¹¹ H. THYLANDER, 1952, 149-165; A. MÓCSY, 1956, 226, passim; I. KAJANTO, 1965, 133-134; L. KEPPIE, 2001, 20; R. MATIJAŠIĆ, 2002, 70.

¹² R. CAGNAT, 1914, 68; I. KAJANTO, 1965. O podrijetlu i rasprostranjenosti imena *Valens* i *Valentina* vidi A. MÓCSY, 1956, 117, 194; I. KAJANTO, 1965, 66; ONOMASTICON, IV, 139-141.

¹³ ONOMASTICON, II, 107; X. DELAMARRE, 2007, 88.

¹⁴ O inače dvojbenom izjednačavanju grčkih imena i robovskoga položaja usp. H. THYLANDER, 1952, 144-149; A. MÓCSY, 1956, 242; I. KAJANTO, 1965, 133; R. MATIJAŠIĆ, 2002, 70.

¹⁵ Po jedan primjer zabilježen je u Dalmaciji, Britaniji i Lugdunskoj Galiji te dva u Hispaniji. ONOMASTICON, III, 73; H. SOLIN, 2003: I, 750; II, 544; III, 1478.

¹⁶ I. KAJANTO, 1963, 85; A. GIARDINA, 2001, 190-207;

¹⁷ O imenu Avit vidi bilj. 21. To što je obitelj Cezernijâ bila podrijetlom iz Etrurije, gdje je inače zabilježen gentilicij *Mela* (W. SCHULZE 1933, 361), vjerojatno je ipak samo slučajnost.

rijeku Krku u Dolenjskoj, u krajnjem jugozapadnome dijelu Panonije.¹⁸ Pretpostavci o Luciju Cezerniju Avitu kao vlasniku Valentove obitelji ne proturječi ni datiranje spomenutog natpisa Marsu Latobiju u razdoblje 100.-150.¹⁹ Premda etrurskog podrijetla, obitelj *Caeserni* u carskom je razdoblju svoje glavno sjedište imala u Akvileji, a najsjeverniju ispostavu u Emoni, odakle je u 1. i 2. stoljeću rasprostrla mrežu poduzetništva širom Panonije.²⁰ Ime *Avitus* rasprostranjeno je posvuda u Rimskome Carstvu, a po svome je značenju (*djedovski, prirodjen*) rimsko. Usprkos tome, ono se smatra i dijelom noričkog onomastika, moguće kao prijevod keltskog imena istog značenja. Autohtonost imena Avit u pojedinim se slučajevima procjenjuje prema gentiliciju, a osobito prema očevu imenu.²¹ Međutim, domaće podrijetlo Lucija Cezernija Avita može se pretpostaviti na temelju toga što je postavio spomenik noričkom plemenskom bogu. Prema tome, on po svemu sudeći nije bio član obitelji Cezernijâ, nego njihov oslobođenik, dakle nekadašnji rob.²² Mnogobrojni natpisi Cezernijâ na širokom prostoru od Akvileje preko Emone do Akvinka i Sopijana, pokazuju da se ta poduzetnička obitelj bavila željeznom metalurgijom i kovinskim obrtom, ali prije svega trgovinom sirovinama i izrađevinama. Pretpostavlja se da je poslovanje bilo ustrojeno kao lanac radionica, prodavaonica i ureda u kojima su radili obiteljski robovi i oslobođenici.²³

Kakav je posao za Lucija Cezernija Avita obavljao Valent? Prije svega treba imati na umu da su privatni robovi u Panoniji kudikamo rjeđe postavljali spomenike, negoli oni carski i državni, a da je navođenje djelatnosti pritom gotovo nepoznato. Iznimke su bili robovi na istaknutim položajima.²⁴ Osobito su rijetki bili likovni nadgrobni spomenici.²⁵ Prema tome, podizanje raskošne nadgrobne obiteljske stele svjedoči o važnosti Valentova posla i o mogućnostima za dobru zaradu. Usprkos tome, njegovo se zanimanje u epitafu ne spominje; stoga ostaje okrenuti se ikonografiji. Atributi koji određuju pokojnike, odnosno vlasnike grobnih spomenika u Panoniji uobičajeni su i izrazito jednolični: svitak u rukama muškaraca, a ponekad i žena, plod u rukama žena i djece, nadalje (ali rjeđe) vijenac, ptica, pisaći pribor kao simbol pismenosti i kulture.²⁶ Obilježja zanimanja posve su rijetka, a pogotovo se to odnosi na bič u rukama muškarca. Valentova stela jedini je meni poznati nadgrobni spomenik s prikazom biča u južnoj Panoniji, a i u sjevernoj su takvi predmeti rijetki i povezuju se s domorocima, osobito u prizorima s konjima i kočijama.²⁷ Sjetimo se da je i bog Sol obilježen bičem upravo radi svoje temeljne ikonografske slike – upravljanja konjskom zapregom.²⁸ Prema tome, bič u Valentovoj desnoj ruci obilježje je njegova zanimanja i položaja. Važnost tog predmeta dodatno je naglašena time što ni jedna druga prikazana osoba nema simboličnih atributa, a zagrobno znamenje prebačeno je u cijelosti na likove meduze i lavova na zabatu i kruništu stele.²⁹ Robovi su inače na grobnim spomenicima rado davali podatke o svome poslu jer je to bila važna stavka njihove osobnosti i prepoznatljivosti u kontekstu kretanja na rubovima društvene prihvatljivosti.³⁰ S obzirom na to da su Cezerniji

¹⁸ J. ŠAŠEL, 1992, 57, 60. O plemenu Latobika vidi Z. GREGL, 1991, 10; M. LOVENJAK, 1998, 13-15.

¹⁹ J. ŠAŠEL, 1992, 57.

²⁰ J. ŠAŠEL, 1992.

²¹ G. ALFÖLDY, 1977, 258; J. ŠAŠEL, 1992, 61; M. ŠAŠEL-KOS, 1997, 155; X. DELAMARRE, 2007, 34.

²² Rijetkost tog imena među robovima pripisuje se upravo značenju riječi *avitus* (djedovski, prirodjen). I. KAJANTO, 1965, 134.

²³ J. ŠAŠEL, 1992, 63-73.

²⁴ M. SANADER, 1995, 92, 107; V. HOPE, 2001, 28-29; R. MATIJAŠIĆ, 2002, 70.

²⁵ A. SCHÖBER, 1923, 95-96, Nr. 205; J. ŠAŠEL, 1992, 63.

²⁶ A. SCHÖBER, 1923, 177; V. DAUTOVA-RUŠEVLJAN, 1983, 53.

²⁷ V. DAUTOVA-RUŠEVLJAN, 1983, 53; NAGY, 2007, 41 (br. 28), 56-57 (br. 49). I drugdje su prizori s bičem rijetki, a povezuju se s kolima ili konjima kao zaprežnom radnom snagom. G. ZIMMER, 1982, 113-114; J. HUSKINSON, 1994, 18.

²⁸ H. von HEINTZE, 1983, 145.

²⁹ Usp. Z. GREGL, B. MIGOTTI, 1999-2000, 155-156.

³⁰ V. HOPE, 2001, 55.

prije svega bili trgovci, najvjerojatnije je da je Valent obavljao trgovačku djelatnost povezanu s putovanjima, što mu je omogućilo stjecanje ugleda i imetka.³¹ Njegova se samosvijest kao posljedica takva položaja odražava u činjenici da se na svome nadgrobnom spomeniku dao prikazati u odjeći rimskog građanina, s ogrtačem prikopčanim na desnom ramenu okruglom kopčom.³²

Ženske osobe na steli prikazane su kao dostojanstveni likovi u odjeći s prevladavajućim autohtonim elementima, ali i s jasnim naznakama pripadanja rimskom društvu. Nije jasno koji lik predočuje Valentovu suprugu a koji kćer. Dvije su žene fizionomijski veoma slične, očito kao namjerni odraz obiteljske pripadnosti, a na prvi pogled nema ni jasnijih naznaka dobne razlike. Međutim, nepodudarnosti ima i u odjeći i u frizuri, a naslućuje se i različita dob, ali u pojedinostima koje međusobno nisu istovjetne. Naime, na vratu osobe u sredini slike vide se usporedni žljebovi koji najvjerojatnije predočuju bore. Ukoliko to jesu bore, nepodudarnost se očituje u činjenici da se na sredini čela osobe s naboranim vratom jasno uočava detalj frizure Faustine Mlađe, dok druga žena oponaša frizuru Faustine Starije.³³ Steče se dojam da je klesar dobio zadatak prikazati dvije osobe različite dobi, ali su mu se pritom pobrkali razlikovni detalji. A da je likove želio poosobiti, vidi se ne samo po upravo opisanim razlikama nego i po onima u odjeći. Posrijedi su inačice takozvane noričko-panonske nošnje koja u cjelini pokazuje i stanovite nepodudarnosti između dviju provincija. Razlike međutim nisu pouzdano utvrđene, građa je obilna i još uvijek dovoljno neistražena a zaključci i pretpostavke podložni dopunjavanju i promjenama.³⁴ Obje žene na glavi imaju istovjetno pokrivalo – noričku kapu tipa H 3 po Garbschu.³⁵ Prema tome Valentova stela, kao i niz drugih panonskih grobnih spomenika, potvrđuje da je J. Garbsch bio u zabludi kada je pretpostavio da su samo matrone pokrivalo glavu.³⁶ Obje žene oko vrata imaju ogrlicu: osoba na lijevoj strani niše nosi masivniji torkves, a ona u sredini nešto tanju ogrlicu sličnog oblika, ali se na njoj naslućuje polumjesečasti privjesak, uobičajeni simboličan ukras rimskoga svijeta na različitim predmetima. Pretpostavka o takvu privjesku u djevojčica kao o približnoj istoznačnici dječake bule, nije arheološki potvrđena, kao ni ona da su polumjesečaste privjeske nosile samo djevojčice i djevojke do udaje.³⁷ Prema tome, taj detalj ne može biti od pomoći pri razlikovanju majke i kćeri na steli iz Donjih Čeha. Istražujući noričko-panonsku nošnju, J. Garbsch došao je inače do spoznaje da je polumjesečasti privjesak svojstven Noriku, a torkves Panoniji.³⁸ Obje su žene odjevene u jednake tunike i ogrtače s rukavima; donja je odjeća od meke nabrane tkanine, a gornja od zategnute i vjerojatno deblje. Ogrtači su na grudima preklopljeni ili izrezani u obliku slova V i pričvršćeni okruglom kopčom koja je kod srednje osobe predočena jasno, a kod lijeve se tek naslućuje. Prikazana je pločasta, moguće emajlirana rimska fibula, kakve su osobito česte

³¹ Usp. J. ŠAŠEL, 1992, 63; V. HOPE, 2001, 54.

³² Budući da je za ljude iz puka uobičajeno bilo vezivati ogrtač čvorom na ramenu (S. SCHÖNAUER, 2001, 313), treba pretpostaviti da je to pogotovo vrijedilo za robove.

³³ D. KLEINER, 1992, 278-279, figs. 245, 246. Usprkos nedvosmislenim rimskim frizurama, kosa je na čelu i sljepoočnicama obiju žena obilježena tankom obrubnom pletenicom, dakle osobitim, nerimskim detaljem.

³⁴ Toga je bio svjestan i najzaslužniji istraživač noričko-panonske nošnje, J. GARBSCH (1985, 547, 575-576). Inače, ta je nošnja dio šireg kruga domaće odjeće u razdoblju od 1. do 3. st. na prostoru od Galije do Grčke. I. ČREMOŠNIK, 1958; ISTA, 1963; J. GARBSCH, 1965;

ISTI, 1985, osobito 547; S. MARTIN-KILCHER, 1993; E. SWIFT, 2000, 11.

³⁵ J. GARBSCH, 1965, Taf. 10; ISTI, 1985, 459-461, Abb. 3: 5. Čini se da u Panoniji prevladavaju drukčiji oblici pokrivala za glavu. Usp. I. ČREMOŠNIK, 1963, 114-115; J. GARBSCH, 1985, 560, Tabelle 3; Z. GREGL, B. MIGOTTI, 1999-2000, 146.

³⁶ J. GARBSCH, 1985, 557, 576. Ili se Garbschovo zapažanje odnosi na služavke, a ne na sve djevojke ili je (možda) posrijedi utjecaj iz Panonije. Usp. Z. GREGL – B. MIGOTTI, 1999-200, 146.

³⁷ J. L. SEBESTA, 1994, 47; B. MIGOTTI, 2007, 192-193.

³⁸ J. GARBSCH, 1985, 576.

u 2. stoljeću u žena i muškaraca, a pojavljuju se u velikom rasponu veličina.³⁹ Naizgled, opisana odjeća ostavlja dojam nedovršena prikaza gornje tunike bez rukava, prikopčane na ramenima velikim noričko-panonskim fibulama o čije je krajeve ovješena lanac, a na njemu okrugao pločasti privjesak.⁴⁰ Međutim, tako dosljedna nedovršenost obaju likova ne bi imala smisla. Osim toga, vještina kojom je klesar dočarao nabranost tunika u žena i nabore ukupne Valentove odjeće, svjedoči da je namjerno predočio krutu tkaninu ogrtača. Drugim riječima, prikazao je nepoznatu ili veoma rijetku inačicu noričko-panonskog ogrtača, oblikovana na prsima poput slova V. Slična odjeća predočena je na jednoj steli iz Kiseljaka kod Sarajeva, ali su ondje prisutne i dvije velike fibule na ramenu.⁴¹ S druge strane, ogrtač koji prekriva ramena a na prsima je prikopčan susreće se na germanskom području.⁴² Još jedan neuobičajen element ženske odjeće jest isključivo ukrasna fibula na ramenu žene na lijevoj strani niše.⁴³ Takva fibula pojavljuje se na noričko-panonskoj odjeći, ali gotovo isključivo na grudima.⁴⁴

Iz svega je vidljivo da su na portretnoj slici odraslih osoba na Valentovoj steli izmiješani domaći i rimski elementi. "Otac obitelji" u cijelosti je predočen kao rimski građanin, a njegova žena i kći oponašaju frizure suvremenih carica i nose domaću odjeću s pojedinim rimskim elementima. Na njihovu romaniziranost upućuju prije svega frizure i odbacivanje para domaćih fibula na ramenu.⁴⁵ Takav kulturološki odnos s obzirom na spolno-rodnu pripadnost opće je mjesto provincijalno-rimske društvene zbilje.⁴⁶ Međutim, izmiješanost rimskih, noričkih, panonskih i drugih keltskih oblika nošnje mogla bi upućivati na uže podrijetlo Valentove obitelji. Premda je stela načinjena na području panonskog grada Andautonije, opisana raznolikost dobro se uklapa u granični noričko-panonski prostor, odnosno ager Nevioduna, odakle je najvjerojatnije bio rodod i vlasnik Valentove obitelji Lucije Cezernije Avit.⁴⁷

Način vlastitog predstavljanja na grobnim spomenicima psihološki je odraz društvene stvarnosti i težnje svakog stanovnika Rimskog Carstva, podjednako građana i onih manje ili više obespravljenih. Stupanj samosvijesti pritom se odražava u izboru podataka otkrivenih u epitafu i/ili na slici, kao i u njihovu iskrivljavanju i/ili krivotvorenju.⁴⁸ Naprotiv, nadgrobni spomenik Valenta, roba Cezernija Avita, odražava samosvijest u svim svojim sastavnicama, obuhvaćajući temeljne razine života u zajednici: obitelj te pravni i stvarni društveni položaj. Ta je samosvijest prisutna u individualizaciji prikaza i osobnih podataka u epitafu, u naglašavanju obiteljske povezanosti, u navođenju pravnog položaja (ime vlasnika) i istodobnom likovnom predočavanju zanata (bič) te u rimskoj odjeći Valenta i domaće-rimskoj nošnji ženskih članova obitelji. To što žene nemaju nikakvih atributa posla najvjerojatnije svjedoči o samostalnosti obitelji, koja nije u cjelini bila u robovskoj službi vlasnika, već ju je izdržavao otac obavljanjem uglednog i

³⁹ A. BÖHME, 1972, 38; J. GARBSCH, 1985, 547-548; S. MARTIN-KILCHER, 1993, 194-197, Abb. 10, 11. I. ČREMOŠNIK (1963, 117, 120) razlikuje okruglu fibulu od ukrasnog broša (agrafe), vjerujući da su oba ta predmeta nosile isključivo žene. U kasnoj antici okolnosti nošenja okrugle fibule mijenjaju se. Vidi B. MIGOTTI, 2003, 51-52.

⁴⁰ Čini se da je to komad nošnje svojstven Panoniji više negoli Noriku, s time da je ukrasni privjesak nerijetko ovješena na zasebnoj vrpici. Usp. J. GARBSCH, 1965, Taf. 14: 17; S. MARTIN-KILCHER, 1993, 182-183, Abb. 1: 2; M. NAGY, 2007, 39, br. 24. Pitanje namjene treće fibule, odnosno ukrasne kopče, često ostaje nejasno i u grobnim nalazima i na likovnim prozorima. J. GARBSCH, 1985, 557; S. MARTIN-KILCHER, 1993, 188-190.

⁴¹ I. ČREMOŠNIK, 1963, 115, sl. 7.

⁴² J. P. WILD, 1968, 214-215, fig. 31: 1. Takav komad odjeće kao rijetku pojavu spominje i S. MARTIN-KILCHER (1993, 184), ali bez ilustracije i prostornog određenja.

⁴³ Tipološki, ona spada među *izrazito profilirane fibule s potpornom gredom*. Nasljeđe je rimske materijalne kulture, ali je osobito proširena na noričko-panonskom prostoru od 1. do početka 3. stoljeća. Z. GREGL, 1997, 66.

⁴⁴ J. GARBSCH, 1985, 570.

⁴⁵ O fibulama usp. J. GARBSCH, 1985, 558; S. MARTIN-KILCHER, 1993, 187, passim; R. REECE, 2007, 155.

⁴⁶ V. DAUTOVA-RUŠEVLJAN, 1983, 52; J. GARBSCH, 1985, 575; E. SWIFT, 2000, 11.

⁴⁷ Vidi bilj. 17.

⁴⁸ V. HOPE, 2001, 13-17.

dobro plaćenog zanimanja. Upravo u tome treba vidjeti objašnjenje naizgled zagonetne činjenice da Valent očito nije mario kupiti slobodu, premda je za to imao uvjeta (najmanje 30 godina starosti), a najvjerojatnije i sredstava.⁴⁹

Spoznaje o jednom vidu gospodarskog života noričko-panonskog prostora stečene na temelju samo jednog spomenika imaju svoj smisao, ali bi pravu važnost dobile tek u kontekstu šireg uvida u postotak robovskog stanovništva i njegov sastav. O tome, međutim, zasad znamo veoma malo.

4. TOPOGRAFSKE I RADIONIČKE OKOLNOSTI

Selo Donji Čehi smješteno je u nizini Turopolja, u ageru rimske Andautonije (Šćitarjevo). Slučajni nalazi, obilazak terena i manja istraživanja svjedoče o gustoći naseljenosti tog prostora u antici. Ovdje opisani spomenik nađen je na prostoru groblja pod tumulima; naknadno su istražena tri takva groba, od kojih je jedan datiran novcima Tiberija i Klaudija.⁵⁰

Premda stajališta o podrijetlu noričkih i panonskih grobnih tumula nisu posve usuglašena, prevladava mišljenje o grobljima manje ili više romaniziranih domaćih ljudi višeg društvenog položaja.⁵¹ Budući da se počeci ukapanja pod tumulima u Noriku i Panoniji vremenski podudaraju s razdobljem najsnažnije romanizacije u 1. i 2. stoljeću, prirodno je da su najranija takva groblja smještena uz glavne prometnice.⁵² To se odnosi i na tumule u Donjim Čehima, zatečene na širem prostoru sjeverno od ceste Emona – Siscia, nesumnjivo uz jedan od nekolicine zasad utvrđenih vicinalnih putova u okolici Zagreba.⁵³ Ukopi pod tumulima u pravilu se pripisuju imanjima (*villae rusticae*) i selima (*vici*),⁵⁴ što razjašnjava njihov smještaj malo podalje od glavnih cesta. S obzirom na posao koji je obavljao rob Valent, veoma je vjerojatno da je groblje u Donjim Čehima pripadalo selu u kojemu je on vodio trgovačku ispostavu ili sličan ured italsko-noričke obitelji Cezernijâ.⁵⁵

U agerima Andautonije i Siscije zasad su nađene po dvije stele sa zabatnim lavljim kruništima, po jedna od mramora i vapnenca u svakome od tih dvaju gradova.⁵⁶ Ne upuštajući se na ovome mjestu u raspravu o ishodištu opisanog tipa spomenika na noričko-panonskom prostoru, važno je imati na umu da je primjerak iz Donjih Čeha načinjen od kamena sa zagrebačke Medvednice. Prema tome, njegova domaća izrada, vjerojatno u klesarskoj radionici Andautonije, nije upitna. S druge strane, vrsnost izvedbe otvara pitanje ishodišta, ustrojstva i kakvoće andautonijske kamenoklesarske proizvodnje u kontekstu izrade i trgovine kamenim grobnim spomenicima na prostoru Norika i Panonije.

ZAHVALA

Srdačnu zahvalnost za pomoć pri uvidu u literaturu i korisnim primjedbama dugujem kolegama Zoranu Greglu i Ivanu Radmanu Livaji iz Arheološkog muzeja u Zagrebu, te Zsoltu Mrávu iz Mađarskog narodnog muzeja u Budimpešti.

⁴⁹ O godinama starosti kao uvjetu za oslobađanje usp. S. DIXON, 1992, 54; W. SCHEIDEL, 1997, 160, o zaradi robova u trgovačkim poslovima usp. bilj. 31.

⁵⁰ Z. GREGL, 1990; ISTI 1990 a; ISTI, 1992; ISTI, 1996, 11; ISTI, 1999-2000, 165-166.

⁵¹ Z. GREGL, 1990 a, 103; L. NAGY, 2002; ISTI, 2007.

⁵² L. NAGY, 2002, 306.

⁵³ Z. GREGL, 1984, 11-13; ISTI, 1990, 102-103.

⁵⁴ L. NAGY, 2007, 146.

⁵⁵ O zanimanju *instigator*, kao najbližem opisu vjerojatnog Valentova zanimanja, usp. J.-J. AUBERT, 1994.

⁵⁶ Z. GREGL, B. MIGOTTI, 1999-2000, 129-136.

LITERATURA

- ALFÖLDY, G., 1977. – Geza Alföldy, Die Personennamen in der römischen Provinz Noricum, u: *L'onomastique latine* (éd. Noël Duval, avec la collaboration de D. Briquet et M. Hamiaux), Paris, 249-265.
- AUBERT, J. J., 1994. – Jean-Jacques Aubert, *Business Managers in Ancient Rome, A Social and Economic Study of Institores, 200 BC - AD 250, Columbia Studies in the Classical Tradition*, XXI, Leiden-New York- Köln.
- BÖHME, A., 1972, – Astrid Böhme, *Die Fibeln der Kastelle Saalburg und Zugmantel, Saalburg Jahrbuch*, XXIX, Saalburg.
- BRATOŽ, R., 2007. – Rajko Bratož, *Rimska zgodovina – 1. Od začetkov do nastopa cesarja Dioklecijana*, Ljubljana.
- CAGNAT, R., 1914. – René Cagnat, *Cours d'épigraphie latine*, Paris.
- CAMBI, N., 2000. – Nenad Cambi, *Imago animi. Antički portret u Hrvatskoj*, Split.
- ČREMOŠNIK, I., 1958. – Irma Čremošnik, Panonska nošnja na rimskim spomenicima u Bosni i u drugim našim krajevima, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, XIII, Sarajevo, 147-150.
- ČREMOŠNIK, I., 1963. – Irma Čremošnik, Nošnja na rimskim spomenicima u Bosni i Hercegovini, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, XVIII, Sarajevo, 103-121.
- DAUTOVA-RUŠEVLJAN, V., 1984. – Velika Dautova-Ruševljan, *Rimska kamena plastika u jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije, Dissertationes et monographiae*, XXV, Novi Sad.
- DELAMARRE, X., 2007. – Xavier Delamarre, *Noms de personnes celtiques dans l'épigraphie classique*, Paris.
- DIXON, S., 1992. – Suzanne Dixon, *The Roman Family*, Baltimore - London.
- GARBSCH, J., 1965. – Jochen Garbsch, *Die norisch-pannonische Frauentracht im 1. und 2. Jahrhundert*, München.
- GARBSCH, J., 1985. – Jochen Garbsch, Die norisch-pannonische Tracht, u: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, II, 12/3, Berlin – New York, 546-577.
- GIARDINA, A., 2001. – Andrea Giardina, Melania the Saint, u: Augusto Fraschetti (ed.), *Roman Women* (Translated by Linda Lappin), Chicago – London.
- GREGL, Z., 1984. – Zoran Gregl, Pokušaj rekonstrukcije antičke cestovne mreže na području Zagreba, *Iz starog i novog Zagreba*, VI, Zagreb, 7-14.
- GREGL, Z., 1990. – Zoran Gregl, Nekropola pod tumulima, *Arheološki pregled*, 29 (1988), Ljubljana, 250-252.
- GREGL, Z., 1990 a. – Zoran Gregl, Noričko-panonski tumuli u Hrvatskoj, u: *Arheološka istraživanja u Podravini i kalničko-bilogorskoj regiji, Posebna izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, 14 (1989), Zagreb, 101-106.
- GREGL, Z., 1991. – Zoran Gregl, *Rimljani u Zagrebu*, Zagreb.
- GREGL, Z., 1992. – Zoran Gregl, Donji Čehi – rimskodobna nekropola, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva*, XXIV/1, Zagreb, 78-79.
- GREGL, Z., 1996. – Zoran Gregl, Sadržaj antiknih kamenih spomenika nađenih u Zagrebu i okolici II., *Iz starog i novog Zagreba*, VII, Zagreb, 9-17.
- GREGL, Z., 1997. – Zoran Gregl, *Rimske nekropole sjeverne Hrvatske*, Zagreb.
- GREGL, Z., 1999-2000. – Zoran Gregl, Antičke kružne grobnice s dromosom u Hrvatskoj, *Opuscula archaeologica*, 23-24, Zagreb, 165-168.

- GREGI, Z., MIGOTTI, B., 1999-2000. - Zoran Gregl, Branka Migotti, Nadgrobna stela iz Siska (CIL III 3985), *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, XXXII-XXXIII, Zagreb, 119-164.
- HARRIS, W. V., 1999. – W. V. Harris, Demography, Geography and the Sources of Roman Slaves, *The Journal of Roman Studies*, LXXXIX, London, 62-75.
- von HEINTZE, H., 1983. – Helga von Heintze, Sol Invictus, u: *Spätantike und frühes Christentum* (Katalog izložbe), Frankfurt am Main, 145-146.
- HOPE, V., 2001. – Valerie M. Hope, *Constructing Identity: The Roman Funerary Monuments of Aquileia, Mainz and Nimes, British Archaeological Reports, Intern. Ser.*, 960, Oxford.
- HORVAT, M., 1974. – Marijan Horvat, *Rimsko pravo*, Zagreb.
- HUSKINSON, J. 1994. – Janet Huskinson, *Roman Sculpture from Eastern England, Corpus Signorum Imperii Romani, Great Britain*, I/6, Oxford.
- ZIMMER, G., 1982. – Gerhard Zimmer, *Römische Berufsdarstellungen*, Berlin.
- KAJANTO, I., 1963. – Iiro Kajanto, *Onomastic Studies in the Early Christian Inscriptions of Rome and Carthage*, Helsinki.
- KAJANTO, I., 1965. – Iiro Kajanto, *The Latin Cognomina*, Helsinki.
- KING, M., 2000. – Margaret King, Commemoration of Infants on Roman Funerary Inscriptions, u: G. J. Oliver (ed.), *The Epigraphy of Death. Studies in the History and Society of Greece and Rome*, Liverpool.
- KEPPIE, L., 2001. – Lawrence Keppie, *Understanding Roman Inscriptions*, London.
- KLEINER, D. E. E., 1992. – Diana E. E. Kleiner, *Roman Sculpture*, New Haven – London.
- LOVENJAK, M., 1998. – Milan Lovenjak, *Inscriptiones Latinae Sloveniae (ILSI) 1, Neviodunum, Situla*, 37, Ljubljana.
- MARTIN-KILCHER, S., 1993. – Stefanie Martin-Kilcher, Römische Grabfunde als Quelle zur Trachtgeschichte im zirkumalpinen Raum, u: Manuela Struck (Hrsg.), *Römerzeitliche Gräber als Quellen zu Religion, Bevölkerungsstruktur und Sozialgeschichte, Archäologische Schriften des Instituts für Vor- und Frühgeschichte der Johannes Gutenberg-Universität Mainz*, 3, Mainz, 181-203.
- MATIJAŠIĆ, R., 2002. – Robert Matijašić, *Uvod u latinsku epigrafiju*, Pula.
- MIGOTTI, B., 2003. – Branka Migotti, *Pozlaćena stakla sa Štrbinaca kod Đakova*, Đakovo.
- MIGOTTI, B., 2007. – Branka Migotti, Rimski bula u Panoniji, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, XL, Zagreb, 183-219.
- MÓCSY, A., 1956. – Andras Mócsy, Die Entwicklung der Sklavenwirtschaft in Pannonien zur Zeit des Prinzipates, *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, 4, Budapest, 221-247.
- MÓCSY, A., 1959. – Andras Mócsy, *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen*, Budapest.
- NAGY, L., 2002. – Levente Nagy, Beiträge zur Herkunftsfrage der norischen und pannonischen Hügelgräber, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, Budapest, LIII, 299-318.
- NAGY, L., 2007. – Levente Nagy, Beiträge zur Frage der gesellschaftlichen Stellung der in den römerzeitlichen Hügelgräbern Bestatteten in Transdanubien, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, LVIII, Budapest, 145-163.
- NAGY, M., 2007. – Mihály Nagy, *A Magyar Nemzeti Múzeum régészeti kiállításának vezetője: római kőtár – Lapidarium*, Budapest.
- ONOMASTICON – *Onomasticon provinciarum Europae Latinarum*
Vol. I. (ediderunt Barnabas Lőrincz et Franciscus Redő), Budapest, 1994;
Vol. II. (composuit et correxit: Barnabas Lőrincz), Wien, 1999;

- Vol. III (composuit et correxit: Barnabas Lörinz), Wien, 2000;
Vol. IV (composuit et correxit: Barnabas Lörinz), Wien, 2002.
- PFLUG, H., 1989. – Hermann Pflug, *Römische Porträtstelen in Oberitalien. Untersuchungen zur Chronologie, Typologie und Ikonographie*, Mainz am Rhein.
- REECE, R., 2007. – Richard Reece, *The Later Roman Empire*, Stroud.
- RENDIĆ, A., 1994. – Ante Rendić, Odra, slučajni nalaz uz Odransku cestu 1992. god., u: *Zagreb prije Zagreba. Arheološka baština Zagreba od pretpovijesti do osnutka biskupije 1094. godine*, Katalog izložbe, Zagreb, 104.
- SALLER, R. P. – SHAW, B. D., 1984. – Richard P. Saller – Brent D. Shaw, Tombstones and Roman Family Relations in the Principate: Civilians, Soldiers and Slaves, *The Journal of Roman Studies*, LXXIV, London, 124-156.
- SANADER, M., 1995. – Mirjana Sanader, Vilicus – prilog poznavanju djelatnosti upravitelja imanja i državnog namještenika, *Opuscula archaeologica*, 19, Zagreb, 97-108.
- SCHEIDEL, W., 1997. – Walter Scheidel, Quantifying the Sources of Slaves in the Early Roman Empire, *The Journal of Roman Studies*, LXXXVII, London, 156-169.
- SCHOBER, A., 1923. – Arnold Schober, *Die römische Grabsteine von Noricum und Pannonien*, Wien.
- SCHÖNAUER, S., 2001. – Srđana Schönauer, Odjeća, obuća i nakit u antičkoj Dalmaciji na spomenicima iz Arheološkog muzeja u Splitu, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 93 (2000), Split, 223-502.
- SCHULZE, W., 1933. – Wilhelm Schulze, *Geschichte lateinischer Eigennamen*, Berlin.
- SEBESTA, J. L., 1994. – Judith Lynn Sebesta, Symbolism in the Costume of the Roman Woman, u: *The World of Roman Costume* (eds. J. L. Sebesta and L. Bonfante), Madison, 46-53.
- SOLIN, H., 2003. – Heikki Solin, *Die griechischen Personennamen in Rom*, I-III, Berlin – New York.
- SWIFT, E. 2000. – Ellen Swift, *Regionality in Dress Accessories in the late Roman West*, *Monographies instrumentum*, 11, Montagnac.
- ŠAŠEL, J. 1992. – Jaroslav Šašel, Caesernii, u: *Jaroslav Šašel, Opera selecta* (ur. Rajko Bratož i Marjeta Šašel-Kos), *Situla*, 30, Ljubljana, 54-74.
- ŠAŠEL-KOS, M., 1997. – Marjeta Šašel-Kos, *The Roman Inscriptions in the National Museum of Slovenia*, *Situla*, 35, Ljubljana.
- THYLANDER, H. 1952. – Hilding Thylander, *Étudesur l' épigraphie latine*, Lund.
- WILD, J. P., 1968. – John Peter Wild, Clothing in the North-West Provinces of the Roman Empire, *Bonner Jahrbücher*, 168, Bonn, 166-240.

THE FUNERARY MONUMENT OF A SLAVE FAMILY FROM DONJI ČEHI NEAR ZAGREB

SUMMARY

The article discusses the funerary stele of the Valens family, slaves of Caesernius Avitus, found by chance in 1989 in the village of Donji Čehi in the southern suburbs of Zagreb, in the area of Roman Andautonia in the far southwestern part of the province of Upper Pannonia. It stood above an (unknown) grave within a tumulus cemetery, which most probably belonged to a Roman village (*vicus*) in the general area north of the Emona – Siscia road. This monument has been written about before, but always on the level of the basic facts. Hence it has remained an insufficiently exploited source for knowledge of slavery as a social phenomenon and the slave-based economy in the region of Noricum and Pannonia. Given that the funerary monuments of slaves, and particularly family tombstones, are not frequent in the western provinces, the stele discussed here is important as an archaeological source offering multiple possibilities: the inscription, the iconography, and the circumstantial data about the context of the find. As the monument was described in previous publications and dated to the mid 2nd century, in this contribution the emphasis was placed in the prosopography and social position of their owner, which can be interpreted from the clothing and the attributes of the depicted figures, as well as from the epitaph.

It is very likely that the owner of the Valens family of slaves was the same individual who dedicated an inscription to *Mars Latobius* in St Paul in southern Austria, in the northern region of the Celtic tribe of the Latobici, whose main settlement area was in the far southwestern part of Pannonia, on the border with Noricum. Caesernius Avitus would accordingly be a freedman of the Italic-Norican Caesernii family, which had merchant outposts in Aquileia and Emona, from where they extended a network of trading firms throughout Pannonia. Considering the wealthy status that can be suggested on the basis of the high quality and relatively expensive funerary monument, as well as the whip held in Valens' hands, it is probable that he carried out trade affairs related to travel for his owner. There is no doubt that such a job in fact allowed him to acquire the property and familial and personal self-reliance that is reflected in the epitaph and the depiction of his family. Valens is shown in the clothing of a Roman citizen, and the female members of his family are in local attire with individual features that mark their membership in Roman society. The stele was made of stone from the vicinity of Zagreb, most probably in a stone masonry workshop in Andautonia.

KEY WORDS: *Pannonia, Noricum, slaves, Caesernii, stelae, tumuli, Donji Čehi*